

2. Torroella de Montgrí fa set-cents anys. L'entorn: el paisatge i la vila

Els jueus de Torroella de Montgrí de fa set-cents anys eren, és clar, jueus; però ho eren tant com torroellencs. Encara que per a les jueves i els jueus la seva religió i tot allò que se'n derivés marcava una diferència fonamental amb els seus veïns cristians, el medi físic i humà on vivien era el mateix. Si es vol conèixer bé els jueus torroellencs de fa set-cents anys, cal tenir una idea precisa de la realitat històrica de Torroella de Montgrí de finals del segle XIII i principis del segle XIV.

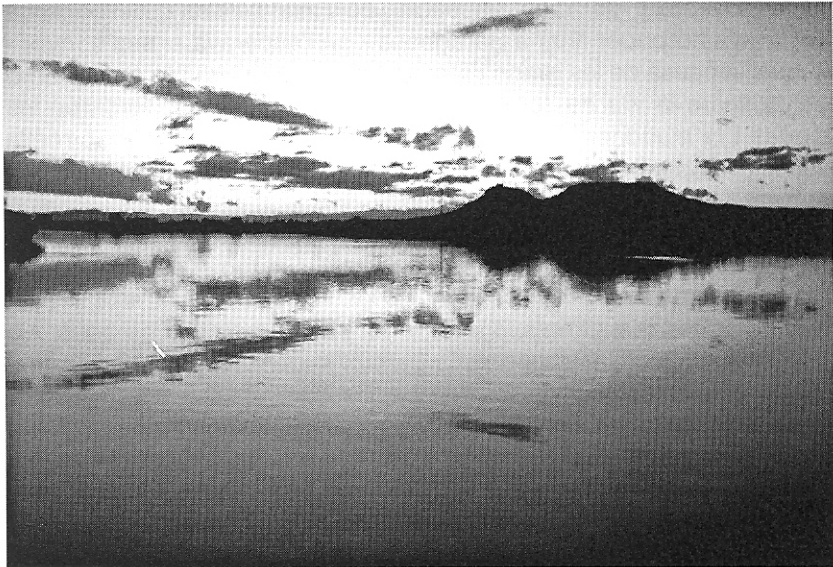
El medi natural

El paisatge medieval torroellenc es definia per la impressionant figura del Montgrí i per la plana del Baix Ter. Ni la muntanya ni el pla, però, eren com són ara. El massís del Montgrí - i malgrat les dunes de què ja hi ha testimonis al segle XIV - era centre d'una intensa activitat humana ben diferent de la desolació que avui hi regna. La plana del Baix Ter era en gran part una extensa zona humida on els espais secs es combinaven amb els inundats en un equilibri força inestable i on, a més, el bosc dominava àmplies superfícies.

Els orígens geològics de la plana del Baix Ter estan en els sediments que durant segles els aqüífers que la travessen - i sobretot el riu Ter - hi han anat dipositant. Això explica tant l'omnipresència de l'aigua, com la seva inestabilitat. De la importància dels espais humits, ja en dóna testimoni la toponímia. Noms com l'Estany, el Grau, el Graell, la Llona - és a dir, "terra pantanosa" -, el Rec o el Tamariu parlen per ells sols. La documentació medieval, a més, demostra que als segles XIII i XIV no eren noms fossilitzats, sinó realitats ben vives. Els aqüífers eren també molt diferents als actuals. Com que eren precisament ells que amb la seva sedimentació anaven creant els espais geogràfics, no podien existir unes conques fluvials definides. Des de la seva arribada a la plana, rius, rieres i torrents devien dividir-se en múltiples braços que fluïen fins al mar, sovint barrejant-se entre ells i formant illes i illetes com la del Maçot, entre Gualta i Torroella.

La seva quantitat i dimensió, a més, no eren gens estables i es modificaven continuament. La importància dels aiguadeixos - o

espais de terra eixuta que els canvis de curs feien sortir - n'és ben il·lustrativa. El maig de 1333 el rei autoritzava establir 40 quarterades - possiblement prop de 20 hectàrees - "de les terres ermes i incultes que el riu Ter va deixar al lloc anomenat Tamariu". Les alteracions, tant si eren per excés com per manca d'aigua, podien ser espectaculars. L'agost de 1311 els veïns de Torroella - junt als d'Ullà, Gualta, Fontanilles i Palau-sator - es queixaven al rei Jaume II que "el riu Ter, per raó de les abundants pluges i per l'afluència de més aigües de les habituals, ha canviat el seu curs" i havia causat grans destrosses, i el març de 1346 els torroellencs parlaven de les "inundacions d'aigües i pluges" que patia el lloc. Pel que fa a les secades, és ben significatiu que un dels miracles de la Mare de Déu d'Ullà - recollits en un llibre de miracles del segle XII, avui perdut, però que el viatger setcentista Villanueva encara va ser a temps de copiar - consistís precisament a fer baixar aigua per un Ter que "es trobava eixut per una gran manca d'aigua".

La plana del Baix Ter inundada

No és possible comptabilitzar tots els cursos d'aigua i, molts menys, cartografiar-los. Tan sols està clar que el riu Ter - molt més cabalós que avui dia - entre Ullà i Torroella, es dividia en dos grans braços. Un desguassava a l'actual Estartit - topònim que significa pre-

cisament "Estuari del Ter" - on encara existeix la zona d'aiguamolls coneguda com el Ter Vell. L'altre fluïa per les parròquies de Gualta i Fontanilles i arribava al mar més o menys on hi ha l'actual desembocadura del riu. Entre un i altre braç s'ubicaven les deveses reials. Potser existia un braç que, abans d'Ullà, es desviava cap al nord i anava a morir vora l'Escala, tot i que cal relativitzar-ne la importància.

El baix nivell del sòl i l'absència de cursos profunds afavoria la formació d'estanys i aiguamolls d'extensió i fondària variables. Són les "llaunes" i "butinyans" de què sovint parlen els documents medievals. Tota la zona litoral en devia ser plena: des del Graell, a l'actual l'Estartit - on l'antic braç del Ter forma encara una llacuna de 23 hectàrees - fins al Grau, a la desembocadura meridional del Ter. Entre la vila i el litoral s'extenien llocs com l'Estany, el Butinyà o la Llona parcialment ocupats pels conreus, però que quan les aigües eren altes fàcilment tornaven a inundar-se.

El novembre de 1333 un oficial de l'infant Pere de Ribagorça declarava no poder anar a Saragossa - on l'esperava el seu senyor - ja que "a causa de les grans inundacions no era possible arribar amb barca fins a la vila de Torroella i, mentre durés la gran força de les aigües i la inundació, no era possible sortir de dit lloc de Torroella sense gran perill de la vida". La vila de Torroella, simplement, s'havia convertit en una illa.

Totes les zones humides, a més, estaven en bona mesura cobertes de boscos. El desembre de 1341 es venia una terra amb aigua-deix a l'Agulla que afrontava amb el Ter i amb una peça de bosc. Als boscos de Torroella la toponímia permet suposar-hi tamarius, verns, ullastres, joncs, romegueres o fonoll, i una venda del març de 1342 parlava "de pins i arbres del Pinell", prop del litoral. La fauna també hi abundava: el procurador reial temia el 1303 una baixada de les aigües perquè de les illes que formava el Ter "*tota la cassa s.en fugerà*" i l'octubre de 1326 eren venuts els drets "de cacera de conills i d'altres" a les deveses reials.

L'acció de l'home

Ni l'aigua ni el bosc varen frenar mai la presència humana a la comarca. Des de la prehistòria s'hi identifiquen establiments humans permanents sempre, és clar, en llocs elevats com el Montgrí o el turó

de la Fonollera. L'home va anar conquerint el medi natural al llarg d'un procés començat molt abans dels segles medievals i que, en certa manera, encara continua.

La xarxa de poblament

La xarxa de poblament medieval era encara fortament condicionada pel medi. La pràctica totalitat d'establiments humans es trobava a la vora del Montgrí. No tots, però, responien a una mateixa tipologia. Al costat de la vila de Torroella - on hi vivia la majoria de la població - existien veïnats formats per unes poques cases més o menys properes, així com alguns habitatges aïllats. A la falda de la muntanya de Rocamaura, a prop de la capella de Santa Maria del Mar, hi havia el veïnat de la Serra i no gaire lluny devia haver-hi el del Llentisclar. Ja enfilats a la muntanya, a llocs com el Mostinyà o l'Alp Llong, finalment, hi havia cases aïllades sempre lligades als cortals on es tancaven els ramats que hivernaven al Montgrí.

Les activitats econòmiques

La conquesta del medi natural significava la reducció dels boscos i, sobretot, l'assecament dels espais humits. Múltiples recs garantien el drenatge de les zones inundables: el Rec dels Molins travessava l'Estany, la Llona, el Graell o el Butinyà i una terra prop del Ter es venia el maig de 1310 amb tots els valls i recs que la drenaven.

L'explotació del territori era el pas següent. No d'una manera homogènia, sinó adequant-la a les possibilitats de l'entorn. Explotació forestal, recol·lecció, pesca i cacera als espais més feréstecs. Ja el novembre de 1190 es permetia fer als homes d'Ullà "els usos que vulguin a les muntanyes i als plans, a les aigües dolces o salades" de Torroella i se'ls autoritzava a "aprofitar les garrigues". A les deveses reials - espai boscós resguardat de la tala i les artigues - calia prohibir el gener de 1327 "caçar i posar-hi filats o canyes" així com "tallar llenya i emportar-se-la amb l'excepció que sigui per escalfar-se i només la que pugui ser duta a coll". L'abat d'Amer - amb drets a la zona del litoral - el març de 1327 tenia dret de rebre del seu batlle cada any un parell de llagostes, i el febrer de 1345 una crida municipal s'adreçava a "*qui pesch ho prena negun pex en la mar de Torraella*". Del mar també se'n treia corall: el gener de 1334 un veí de

Torroella i un de Palamós es comprometien amb un altre torroellenc a “treure corall de la mar de Torroella” i a lliurar-n’hi la meitat.

Tot terreny que oferís unes mínimes condicions ja era destinat a la ramaderia. A banda de l'establució d'alguns animals als closos urbans, els prats del pla i les fondalades del Montgrí eren els espais de la pastura. El febrer de 1327 s'arrendaven les pastures de les deve-ses reials amb la condició que només hi entressin vaques, eugues i bous, i excloent-ne expressament ovelles, porcs i cabres; però l'agost de 1350 s'autoritzava a tenir “XXV besties de lana e aqueles ... menar ... en lo Plan de Torroella” sempre que no s’hi gosés “mesclar porch ni truja ni cabra ni boch”. La muntanya del Montgrí constituïa un punt fonamental d'un circuit de transhumància que lligava l'Empordà amb les altes valls del Ripollès i del Conflent. Extensos ramats de fins a 600 i 800 caps hi passaven la hivernada. Andreu Sàbat el 1672 en confessava la pobresa, però la reconeixia “molt apta per.a bestiar manut tant per viure y engrexar.se com per lo gust de la carn” i el novembre de 1345 la cort privava de tenir “mes de XXV besties de lana sino en la montanye”.

Ramat de xais al Montgrí

De totes les activitats econòmiques, l'agricultura en tenia la primàcia, ja que en una o altra mesura era practicada per la majoria de les famílies torroellenques. La distribució de l'espai agrari també optimitzava al màxim les possibilitats de cada lloc. A prop dels cursos d'aigua, s'hi sembrava lli i cànem i, al costat dels recs, s'hi concentraven la majoria dels horts i farraginals. Els horts de Torroella es trobaven a la Llona i eren regats pel Rec dels Molins cosa que demostra que el procés de drenatge va anar seguit de la conversió del paratge en un espai irrigat.

Les zones més feréstegues de la vora del Montgrí eren destinades a la vinya. De les 86 vinyes identificades en un capbreu de 1322, 10 eren al pla, 10 en lloc incert i les 66 restants a la vora de la muntanya. Moltes vinyes, a més, eren de plantació recent i al primer terç del segle XIV la plantació de noves vinyes era encara un procés obert. Les vinyes constituïen el darrer espai conreat abans d'arribar a les garrigues i als rocars. Això explica la quantitat d'arbres - oliveres i figueres, sobretot - que s'hi trobaven i que amb les seves arrels ajudaven a fixar el terreny.

De cereals, el conreu medieval per excel·lència, se'n feien per tot arreu i amb varietat. Predominaven l'ordi i el forment i també es conreava mill i un mestall difícil de definir. Al forment es destinaven els espais més fèrtils, els aiguadeixos, per exemple. Junt als cereals, sovint s'hi plantaven llegums com les faves i les veves, aquestes destinades a l'alimentació del bestiar. Els productes pagats per l'arrendament del delme i la primícia parroquials l'abril de 1341 són possiblement indicatius dels productes i les proporcions de l'agricultura torroellenca: 80 mitgeres d'ordi, 30 de forment, 10 de mestall, 20 de mill, 1 quartera de faves i 25 somades de raïm. Els veïns de Torroella, a més, coneixien la civada, el sègol i l'arròs, tot i que el seu conreu no està documentat.

Tot plegat ajuda a definir els cicles de conreu d'aquesta agricultura. El guaret n'era una pràctica habitual. L'arrendatari de les possessions de la capella de Santa Maria del Mar el novembre de 1326 havia de deixar les terres "guaretades i llaurades correctament" en acabar els quatre anys del contracte. Sobre unes mateixes terres, però, no només s'hi produïa l'alternança cereal / guaret. El mill o els llegums, gràcies al seu cicle biològic curt, podien ser sembrats al guaret o al rostoll i així no suprimir, però sí reduir, el període de repòs i d'improductivitat. Un contracte del març de 1322 fixava que, en tres anys,

d'una terra en sortiren tres collites, com a mínim una de mill i una altra de forment.

L'explotació del medi significava la construcció d'infraestructures productives com els molins, els forns i les salines. A Torroella hi havia dos complexos de molins: els d'Amunt i els d'Avall, aquests darrers també anomenats de l'Estany. Per estar sota la senyoria del rei també se'ls designava indistintament molins del rei o reials. Uns i altres eren molins fariners, però els d'Avall també drapers, és a dir, s'hi treballaven els draps. Tots eren hidràulics, però existien - o, com a mínim, havien existit - molins de vent situats a l'entrada mateixa de la vila. Una venda de l'abril de 1341 parla d'un pati "prop de la vila de Torroella, al costat del portal anomenat d'En Bofill, al lloc on es diu que en temps passats solia haver molins de vent". A ponent de la vila s'ubicaven forns on es coïen teules. Devien ser prou importants com per arribar a fixar-se a la toponímia: des del 1304 es documenta un paratge específicament anomenat el Forn de les Teules on el gener de 1334 s'arrendava una vessana amb permís per "fer i construir un forn de teules i fer teules i fondre brag". Prop del Graell, a tocar de la capella de Santa Maria del Mar, hi havia les salines, també reials, amb magatzems. El juliol de 1305 un torroellenc venia tota la sal que tenia al "sòcol de les cases de les salines de Torroella".

Les vies de comunicacions

Els processos d'artifatge, explotació i poblament varen anar acompanyats per establiment d'una xarxa de comunicacions sòlida i estable. Ja a finals del segle XIII la contrada era travessada per tota mena de vies que arribaven als límits extrems de l'espai torroellenc. El març de 1327 d'un camp no gaire lluny de la capella de Santa Maria es deia que "penja sobre el mar" i que hi passava "el camí del Mostinyà". Al pla, els cursos fluvials més modestos es travessaven per trams poc profunds o guals com el dels Molins o el Mercader. En altres casos, la fondària feia necessari el recurs a ponts i barques. La construcció i el manteniment d'un pont sobre el Ter davant la vila va ser una preocupació constant per als torroellencs.

Ja el 1278 el rei en promovia la construcció; l'octubre de 1304 les autoritats municipals es comprometien a invertir-hi 500 sous; el gener de 1311 era nomenat un procurador encarregat de rebre les deixes

pietoses que es fessin per a l'obra del pont, i el desembre de 1333 es renovava el nomenament especificant que el procurador havia de mantenir "el pont de Torroella de fusta i claus" eximint-lo, però, en el cas que "les avingudes del riu destruïssin dit pont o una part d'ell".

Existien, a més, altres ponts menors i més efímers que garantien el pas d'alguns recs. Pel que fa a les barques, el 1377 un veí tenia la concessió del "transit o passatge del riu Ter, amb barca o amb una altra fusta, amb el salari que pugui convenir-se amb els viatgers", però cal suposar que la pràctica era molt més antiga.

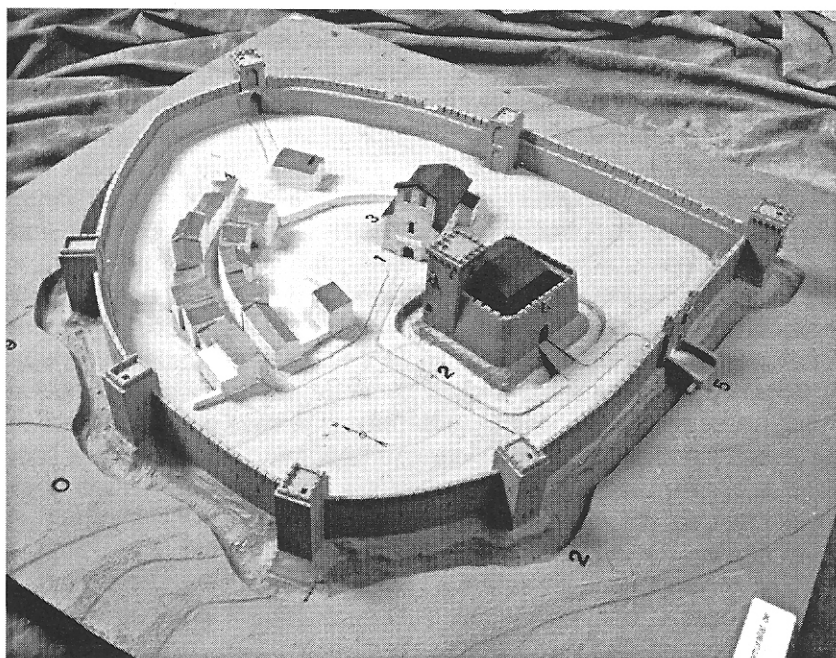
La vila de Torroella de Montgrí

La Torroella de fa set-cents anys s'articulava al voltant de dos eixos bàsics: la cellera i la vila nova. Una era el vell nucli senyorial, al voltant del temple parroquial de Sant Genís, i l'altra s'estenia al sud de la cellera, amb la seva característica forma de pla ortogonal. A la cellera, s'hi ubicaven el cementiri cristià, les residències d'alguns clergues i la casa del procurador reial, coneguda com Lo Mirador i on s'hostatjava el rei en les seves visites a la vila. Els carrers de la vila nova coincidien en allò fonamental amb els que encara avui travessen el nucli històric de Torroella.

El seu punt neuràlgic estava a la plaça porticada que complia una doble funció de centre polític social i centre econòmic. A la plaça, hi residien les famílies més benestants de la vila, les quals cedien els espais inferiors de les seves cases als artesans i mercaders locals perquè hi treballessin. El novembre de 1314, Ramon Dalmau - personatge d'enorme relleu en la Torroella medieval - establia a un comerciant de draps "dos obradors que són a dues cambres contigües, una que dóna al carrer i una altra a la plaça, els quals afronten a migdia amb la plaça de Torroella i a occident en el carrer públic". Un altre àmbit sociabilitzat l'oferien el dos forns de la vila: el vell i, des de 1332, el nou. Allunyat de la plaça, hi havia el maceller o macell, és a dir, l'escorxador i la carnisseria de la vila amb patis i taules i únic lloc on els carnisseros podien matar el bestiar i vendre'n la carn. Ja l'abril de 1298 uns pares que heretaven la seva filla es reservaven "tota la taula i pati que tenim al maceller de Torroella". Abans de 1348, el carrer del Macell era l'únic identificat amb nom propi.

Tot el conjunt urbanístic de Torroella era emmurallat. Molts immo-

bles urbans esmentaven les muralles com a afrontacions. Una muralla, a més, separava la cellera de la resta de la vila, ja que una dona afirmava el març de 1322 tenir “un casal dins de la cellera de Torroella i arribar-hi pel portal de Na Sexana”. Altres portes que s’obrien a les muralles eren el portal d’En Bofill i el portell del Ter.

Maqueta que reconstrueix el nucli de la Cellerà

Les cases dels torroellencs - ells en diuen “albergs” - eren d’estructura molt senzilla. La majoria estava formada per una planta baixa i un pis - un soler - i disposava de patis, corts, eres, basses i horts annexos. L’agost de 1341, una vídua llogava per dos anys “una cambra meva del meu alberg amb el soler que hi ha a sobre”; el gener de 1334, un veí cedia a la seva mare “una cambra del seu alberg” i prometia que no tancaria la porta que tenia dita cambra vers orient a fi que la mare entrés “en el pati i en el cortal del seu alberg”, i el setembre de 1345 s’amenaçava un torroellenc amb una multa si en l’espai de quinze dies no refeia els “fonaments i parts de la bassa del seu alberg de manera que l’aigua de dita bassa no entri a l’alberg veí”.

Algunes cases disposaven de porxos. El gener de 1306 es feia donació de "dos obradors junt al porxo que hi ha, vers la plaça de Torroella i amb el soler que hi ha sobre dit porxo".

Pel que fa a les tècniques constructives, la pedra s'usava en el bastiment de portals rodons. El setembre de 1333 dos germans es comprometien a construir en dos mesos "amb pedres, un portal rodó amb rerespatllera, de les mides i alçades del portal rodó de l'alberg de Bernat de Gailà i amb uns vols com els de l'alberg de Pere Manyà". Cal suposar que les parets es construïen de tàpia, que la fusta era usada als embigats i que la calç dels forns que, com a mínim, hi havia al veí Sobrestany s'usava per emblanquinar. La distribució interna d'aquests habitatges no era gens complexa. Dues cambres, la cuina i el celler, n'eren l'eix central. L'agost de 1298 una vídua venia una cambra amb cortal annexa al seu alberg que afrontava "amb la meua cuina" i el desembre de 1304 un veí endeutat cedia al creditor l'ús del seu alberg "excepte el celler de dit alberg".

A la cuina es cuinava, menjava i era l'espai bàsic de sociabilitat i, al celler, s'hi emmagatzemava tota mena de productes agraris. Al seu voltant existien algunes cambres més - no gaires - destinades a dormir-hi i on també s'encabia bestiar. El mobiliari era escàs. Els mobles bàsics eren taules i escons, pasteres, llits i recipients de tipologia variada, entre els quals destacaven els destinats a guardar vi com bótes, tines o carretells. El maig de 1346 a una torroellenca - i pels deutes del seu difunt pare - li emparaven del seu alberg: "dues tines esgavellades, tres caixes, tres vaixelles, una taula de menjar, una cadira, una pastera, una post i un arcó".